ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш. УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ» ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2024. 11 (4)
қазан-желтоқсан

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)
Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген. Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих (дүниежүзі және Қазақстан тарихы), деректану және тарихнама, археология, этнология, антропология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2024
© Авторлар ұжымы, 2024

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аяған Бүркітбай Ғелманұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Мемлекет тарихы институтыдиректорының орынбасары. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнологияинститутының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтыныңдиректоры. (Қазақстан)

Вернер Кунтhиа (Werner, Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (MississippiValley State University). (АҚШ)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фарабиатындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезоватындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна — саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай жәнеОрталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры. (Қазақстан)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті. (АҚШ)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы — филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениетғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Самашев Зайнолла Самашұлы — археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР ҒЖБМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы — PhD, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Астанақаласындағы филиалының директоры. (Қазақстан)

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих жәнеэтнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Кубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері.(Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)
Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова» Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации:
№ 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки: история (всемирная история и история Казахстана), источниковедение и историография, археология, этнология, антропология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.
Адрес редакции и издательства:
050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28
РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Сайт журнала: https://edu.e-history.kz

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2024
© Коллектив авторов, 2024

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории иэтнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович — доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University). (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет. (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Карибаев Берекет Бахытжанович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби. (Казахстан)

Кожамжарова Дария Пернешовна — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно- Казахстанского университета им. М. Ауэзова. (Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна — доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кумеков Болат Ешмухамбетович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Матыжанов Кенжехан Слямжанович — доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова. (Казахстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür AraştırmaMerkezi. (Турция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогическийуниверситет. (Литва)

Самашев Зайнолла Самашевич — археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А. Маргулана КН МНВО РК. (Казахстан)

Сыдыков Ерлан Батташевич — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийскогонационального университета им. Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Таймагамбетов Жакен Кожахметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Козыбаева Махаббат Маликовна — PhD, директор филиала в г. Астана Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института историии этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)
Founder and publisher: RSE on REM “Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. 14602-ИА dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history (world history and history of Kazakhstan), source studies and historiography, archeology, ethnology, anthropology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.
Editorial and publisher address:
28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan
RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan
Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Journal website: https://edu.e-history.kz

© Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, 2024
© Group of authors, 2024

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History andEthnology. (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK.(Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State SCMSHE RK. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

Golden Kathie Stromile — PhD, Mississippi Valley State University. (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University. (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic ofKazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University. (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassievna — Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chineseand Asian Studies. (Kazakhstan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)

Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich — Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art. (Kazakhstan)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for IslamicHistory, Art and Culture. IRCICA (İslвm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich — archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of theRepublic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy ofSciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikahnov Institute of Historyand Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kozybayeva Makhabbat Malikovna — PhD, Director of Astana branch of the Ch.Ch. Valikahnov Institute of History and Ethnology.(Kazakhstan)

Kapaeva Aizhan Tokanovna— Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of Historyand Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikahnov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
Electronic scientific journal “edu.e-history.kz”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 11. Is. 4, pp. 900-914, 2024
Journal homepage: https://edu.e-history.kz

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2024_11_4_900-914

THE FOREIGN POLICY OF KHAN YESIM IN ORAL HISTORIOGRAPHY

Aizhan A. Doskarayeva[1] *,Orazgul Kh. Mukhatova*[2*]

[1]Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher
https://orcid.org/0000-0002-0035-1623. E-mail: doskaraeva@gmail.com

[2]Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Junior Researcher, 1st year doctoral student of Al-Farabi Kazakh National University
https://orcid.org/0000-0002-8613-7248. E-mail: Orazgul7@rambler.ru
*Correspondent author

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2024
© Doskarayeva A.A., Mukhatova O. Kh., 2024

Abstract. *Introduction.* Kazakh oral historiography contains historical poems “The Majestic hero Yesim”, “Yesim Khan”, “Olzhash batyr”. These poems reflect the period of life of Tauekel and Yessimkhans, their role in the preservation and development of the Kazakh Khanate, a number of historical figures, the internal and foreign policy of the khanate. Poems based on historical events often provide a lot of information about the life and work of Yesim Khan. It is known from history that Yessim Khan ruled in the period 1598–1628. Khan, who remained in people's memory under the name “Majestic Hero Yessim”, sought to create a centralized state, establish peaceful relations with distant and close neighbors. To achieve this goal, he entered into an alliance with Russia, the Nogais and the Mongols and was forced to fight with the Kalmyks and Ashtarkhanids. *The goals and objectives of the study* – are to determine the significance and degree of study of historical epics as sources; to study the foreign policy of Yessim Khan and its directions based on historical poems; to show the struggle, campaigns and battles of Yessim Khan against the Ashtarkhanids and Kalmyks based on the content of historical epics; to determine the reliability of information from historical epics. *Results.* The article examines the foreign policy of Yesim Khan on the basis of information that took place in historical poems. Yessim Khan's foreign policy was carried out in the following directions: the struggle against the attempts of the descendants of the Sheibanids to oust the Kazakh rulers from Tashkent and Turkestan; the creation of a military and political alliance with the Nogais in the fight against the Ashtarkhanids and Kalmyks; the establishment of close political ties with the Kyrgyz; strengthening relations with Moghulistan and the Russian state. He moved towards strengthening relations with Mongolia and the Russian state. During his thirty-year reign, the khan, in an effort to ensure peace for his people, tried to establish peaceful relations with neighboring states. *Conclusions.* In relations with the Kalmyk, Ashtarkhanid, Russian, Chinese and Mongolian states encroaching from all sides, Yesim Khan resorted to various actions and tricks. In the political situation of the first quarter of the XVII century, he intended to strengthen the position of the country, to include the Kazakh Khanate among the advanced countries of the world.

Keywords: Source, historical poem, Khan Yesim, Kazakh Khanate, foreign policy, relations, Ashtarkhanid, Kalmyks, Mogolistan
For citation: Doskarayeva A.A., Mukhatova O.H. The foreign policy of khan Yesim in oral historiography // Electronic scientific journal "edu.e-history.kz". 2024. Vol. 11. No. 4. Pp. 900-914. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_4_900-914

АУЫЗША ТАРИХНАМАДАҒЫ ЕСІМ ХАННЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ

Айжан Асхатқызы Доскараева[1], Оразгүл Хасенқызы Мұхатова[2]*

[1]Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28 үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)
Кіші ғылыми қызметкер,
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің 1 курс докторанты
https://orcid.org/0000-0002-0035-1623. E-mail: doskaraeva@gmail.com

[2]Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28 үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының докторы, профессор, бас ғылыми қызметкер
https://orcid.org/0000-0002-8613-7248. E-mail: Orazgul7@rambler.ru
*Автор-корреспондент

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2024
© Доскараева А.А., Мұхатова О.Х., 2024

Аңдатпа. *Кіріспе.* Қазақтың ауызша тарихнамасынан «Еңсегей бойлы ер Есім», «Есім хан», «Олжаш батыр» атты тарихи жырлар орын алған. Бұл жырларда Тәуекел, Есім хандардың өмір сүрген кезеңі, олардың Қазақ хандығын сақтау мен дамытудағы рөлі, бірқатар тарихи тұлғалар, хандықтың ішкі және сыртқы саясаты көрініс тапқан. Тарихта болған оқиғаларға негізделген жырлар көбінесе Есім ханның өмірі мен қызметі бойынша мол мәлімет береді. Тарихтан белгілі Есім хан 1598–1628 жылдар аралығында билік еткен. Халық жадында «Еңсегей бойлы ер Есім» атымен қалған хан бір орталыққа бағынған мемлекет құруға, алыс, жақын көршілерімен бейбіт қарым-қатынаста тұруға ұмтылды. Осы мақсатына жету үшін орыстар, ноғайлар, моғолдармен одақ құрса, қалмақ, Аштарханидтермен соғысуға мәжбүр болды. *Зерттеудің мақсаты және міндеттері* – тарихи жырлардың дереккөздері ретіндегі маңызын және зерттелуін анықтау; Есім ханның сыртқы саясатын және оның бағыттарын тарихи жырлардың негізінде зерделеу; жырлардың желісі бойынша Есім ханның Аштарханидтерге, қалмақтарға қарсы күресін, жорықтары мен шайқастарын көрсету; тарихи жырлар мәліметтерінің шынайылығын анықтау. *Нәтижелер.* Мақалада тарихи жырлардан орын алған мәліметтер бойынша Есім ханның сыртқы саясаты зерттелді. Есім ханның сыртқы саясаты Шейбан ұрпақтарының қазақ билеушілерін Ташкент пен Түркістаннан ығыстыруға тырысқан әрекетіне қарсы күрес; Аштарханидтер мен қалмақтарға қарсы күресте ноғайлармен әскери-саяси одақ құру; қырғыздармен тығыз саяси байланыстар орнату; Моғолстан және орыс мемлекетімен қарым-қатынастарды нығайту бағыттарында жүрді. Отыз жылдық билігінде хан халқының тыныштығын қамтамасыз етуде көрші мемлекеттермен бейбіт қарым-қатынас орнатуға ұмтылды. *Қорытынды.* Жан-жағынан анталаған қалмақ, Аштарханид, орыс, қытай және моғол мемлекеттерімен қарым-қатынастарда Есім хан түрлі амалдарға, айла-әрекеттерге барды. XVII ғасырдың алғашқы ширегіндегі қалыптасқан саяси жағдайда ол елдің жағдайын күшейтуді , Қазақ хандығын әлемдегі озық елдердің қатарына қосуды көздеді.
Түйін сөздер: Дерек, тарихи жыр, Есім хан, Қазақ хандығы, сыртқы саясат, өзара қарым-қатынас, Аштарханид, қалмақтар, Моғолстан

Дәйексөз үшін:. Доскараева А.А., Мұхатова О.Х. Ауызша тарихнамадағы Есім ханның сыртқы саясаты // «Edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы. 2024. Т. 11. № 4. 900-914 бб. (Қаз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_4_900-914

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ХАНА ЕСИМА В УСТНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Айжан Асхатовна Доскараева[1], Оразгуль Хасеновна Мухатова[2]*

[1]Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010 г. Алматы, Республика Казахстан)
Младший научный сотрудник, докторант 1 курса Казахского национального университета имени Аль-Фараби
https://orcid.org/0000-0002-0035-1623. E-mail: doskaraeva@gmail.com

[2]Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010 г. Алматы, Республика Казахстан)
Доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник
https://orcid.org/0000-0002-8613-7248. E-mail: Orazgul7@rambler.ru
*Автор-корреспондент

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2024
© Доскараева А.А., Мухатова О.Х., 2024

Аннотация. *Введение.* Казахская устная историография содержит исторические поэмы «Величественный герой Есим», «Есим хан», «Олжаш батыр». В этих поэмах отражен период жизни Тауекеля и Есим-ханов, их роль в сохранении и развитии Казахского ханства, ряд исторических личностей, внутренняя и внешняя политика ханства. Поэмы, основанные на исторических событиях, часто дают много сведений о жизни и деятельности Есим-хана. Известно из истории что, Есим-хан правил в период 1598–1628 гг. Хан, оставшийся в народной памяти под именем «Величественный герой Есим», стремился создать централизованное государство, наладить мирные отношения с дальними и близкими соседями. Для достижения этой цели он заключил союз с Россией, ногайцами и монголами и был вынужден воевать с калмыками и Аштарханидами. *Цель и задачи исследования* – определить значение и степень изученности исторических эпосов как источники; изучить внешнюю политику Есим-хана и ее направления на основе исторических поэм; показать борьбу, походы и сражений Есим-хана против Аштарханидов и калмыков на основе содержания исторических эпосов; определить достоверность информации исторических эпосов. *Результаты.* В статье рассматривается внешняя политика Есим-хана на основе сведений имевших место в исторических поэмах. Внешняя политика Есим-хана была проведена в следующих направлениях: борьба против попыток потомков Шейбанидов вытеснить казахских правителей из Ташкента и Туркестана; создание военно-политического союза с ногайцами в борьбе против Аштарханидов и калмыков; установление тесных политических связей с кыргызами; укрепление отношений с Моголистаном и Российским государством. Он двинулся по пути укрепления отношений с Монголией и Российским государством. За время своего тридцатилетнего правления хан стремясь обеспечить мир своему народу пытался наладить мирные отношения с соседними государствами. *Выводы.* В отношениях с посягавшими со всех сторон калмыцкими, аштарханидскими, русскими, китайскими и монгольскими государствами Есим-хан прибегал к различным действия и ухищрениям. В политической ситуации первой четверти XVII века он намеревался укрепить положение страны, включить Казахское ханство в число передовых стран мира.

Ключевые слова: Источник, историческая поэма, хан Есим, Казахское ханство, внешняя политика, взаимоотношения, Аштарханид, калмыки, Моголистан
Для цитирования: Доскараева А.А., Мухатова О.Х. Внешняя политика хана Есима в устной историографии // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz». 2024. Т. 11. № 4. С. 900-914. (На Каз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_4_900-914

Кіріспе

Қазақ тарихының жазба деректеріне қарағанда ауызша дереккөздерінің мол екендігі белгілі. Олар түрлеріне қарай аңыз-әңгімелер, жыр-дастандар, өлеңдер, толғаулар, арнаулар және т.б. деп бөлінеді. Осылардың арасында тарихи оқиғалардың желісіне сәйкес келетіндері – тарихи жырлар. Тарихи жырлар ұрпақтан ұрпаққа жеткізілген, халық жадында сақталған рухани азық ретінде ауызша тарихнамадан да орын алады. Себебі, XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап олардың кейбір үлгілері хатқа түсіріліп, жарияланды. Алайда жырлар талданып, маңызына баға берілмеді. XX ғасырдың басында ұлт зиялылары тарихи жырлар төңірегінде ой білдірді. Советтік кезеңде Қазақстан К(б)П Орталық комитетінің 1947 жылы 21 қаңтардағы «Қазақ ССР Ғылым Академиясы тіл және әдебиет институты жұмысындағы дөрекі саяси қателер туралы» деген қаулысына сәйкес халықтың ғасырлар бойы жинақталған рухани мұрасы, ұлттық мүдде атаулының бәрі феодалдық-рулық құрылысты, хандарды дәріптеушілік, ұлтшылдық ретінде қабылданды. Осыған орай ауызша деректерді, соның ішінде тарихи жырларды зерттеуге тыйым салынды. Дегенмен советтік кезеңде батырлық эпостық жырлар зерттелген әдебиетшілердің еңбектері жарық көрді. Тәуелсіздікке қол жеткізген тұста «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында жүз томдық «Бабалар сөзі» жарық көріп, жанрлық құрамы өте бай, мазмұны алуан түрлі қазақ фольклоры оқырманға қолжетімді болды (Бабалар сөзі, 2009). Ауызша дереккөздердің арасында тарихи жырлар да жарияланды.

Тарихилық сипаттағы жырлар қазақ қоғамының әлеуметтік-саяси жағдайы, шаруашылығы, тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрпы, салт-санасы бойынша мәлімет береді. Тарихи жырлар жекелеген тұлғаларға, ел билеген хандарға, ерлігімен даңқы шыққан батырларға, даналығымен, әділдігімен әмбеге таралған билерге және т.б. арналды. Тарихи жырларда хандардың ел басқарудағы ұстанымдары, қолбасшылық, батырлық келбеті және өзге де қасиеттері көрініс тапқан. Мұндай жырлардың кейбіреулерін әдебиеттанушы, фольклоршы ғалымдар талдап, зерттеулер жүргізген. Жырлар тарихи дерек ретінде зерделенбеген. Тарихи жырларға негізделген қазақ хандарының өмірі мен қызметі туралы да зерттеулер отандық тарих ғылымынан орын алмаған. Сондықтан да XVI–XVII ғасырдың бірінші ширегінде билік еткен хандар, соның ішінде Есім хан туралы тарихи жырларды талдаудың өзектілігі дау тудырмайды.

Материалдар мен әдіс-тәсілдер

Есім ханның сыртқы саясатына қатысты тарихи дереккөздер көбінесе ауызша тарих айтуда сақталған. Жүз томдық «Бабалар сөзі» атты топтаманың 56-томында Есім хан туралы тарихи жырлар басылған. Томдағы «Еңсегей бойлы ер Есім», «Есім хан», «Олжаш батыр» жырлары бұрын-соңды тарихи тұрғыда зерделенбеген. Бұл жырлар әдебиеттанушылардың өздері де толық зерттемеген. Сондықтан да аталған жырларды тарихи тұрғыда зерттеп, деректанулық талдаудан өткізіп, шынайылығын айқындау міндеті туындайды.

Тақырыпты зерделеуде деректанудың әдістемесі қолданылды. Деректану ғылымындағы деректермен жұмыс істеудің екі деңгейі басшылыққа алынды. Біріншісі – зерттеушінің ақпаратты бағалай білу қабілеті болуы тиіс, өйткені алынған ақпарат арқылы ол белгілі бір шешім қабылдайды. Сонымен қатар дерек авторының шығармашылығын түсіну қабілетін қалыптастыру маңызды, себебі басқа адамның шығармасы тарихи білім жүйесінде дереккөзі ретінде саналады. Екінші деңгейде деректану тарихшы-зерттеушінің кәсібилігінің негізіне айналауы тиіс, яғни тарихшы деректермен жұмыс жасай алуы керек. Өйткені деректану деректерді объективті өмір шындығын бейнелейтін, күрделі қоғамдық құбылыс ретінде қарастырады (Источниковедение, 2015: 8).

Зерттеуде деректану ғылымындағы тарихилық, объективтілік және әлеуметтік қағидалар қолданылды. Мәселен, тарихилық қағида жырларда баяндалатын оқиғаларды және тұлғалардың өмірі мен қызметін зерттеуге мүмкіндік береді. Объективтілік қағида жыр мәліметтерінің шынайылығын анықтауға септеседі. Әлеуметтік қағида Есім ханның өмір сүрген кезеңінің ерекшеліктерін, оның билеуші ретіндегі келбетін, ұстанған саясатын ашуға көмектесті.

Ғылыми зерттеу қағидаларымен қатар талдау, контент-талдау, сыни талдау, ретроспективтілік, баяндау, сипаттау, қорыту әдістері қолданылды. Осылардың бәрі мәселені жан-жақты қарастыруға, тұжырым жасауға ықпал етті.

Талқылау

XIX–XX ғасырларда ғылымда тарихи жырлардың өзге ауызша дереккөздермен салыстырғанда маңызы айқындалған. Тарихи жыр төңірегінде ұлт зиялылары мен ғалымдары өздері өмір сүрген кезеңдерде пікір танытып, баға берген. Сонау XIX ғасырда Шоқан Уәлихановтың фольклорлық тарихи шығармаларды жинақтап, талдаған зерттеулері әлі күнге дейін өзектілігін жоймай келеді. Шоқан «тарихи жыр» («исторический джир») сөзін қолданған (Валиханов, 1961: 201) қолданған. Шоқан тарихи жырды батырлық эпостан өзгеше, өзіндік ерекшеліктері бар жанр деп білген (Бабалар сөзі, 2009: 9). Шоқанның пікірімен салыстырғанда өзгеше көзқарасты тарихи жыр үлгілерін жинап, жарыққа шығару ісінде көп еңбек сіңірген академик В.В. Радлов танытқан. Ол тарихи жырды жеке жанр ретінде бөлмеген. Сондықтан ол батырлық жырды да, тарихи жырды да «Қазақтың бұрынғы батырлары туралы сөз» деп атаған (Радлов, 1870:71). Тарихи жырларды жазып алған Г.Н. Потанин де оларды дербес жанр ретінде санамаған.

Эпостың осы екі түрі бөлек жанр екенін Ахмет Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқышында»: «Тарихи жыр деп тарихта бар, мағлұм уақиғалар туралы өлеңмен шығарған сөздер айтылады. Қазақта өз тілінде жазылған тарих болмағанмен, қазақта болған уақиғалар, қазақтан шыққан адамдар турасында басқа жұрттардың тарихында жазылған мағлұматтар бар, халықтың өзінің есінен кетпеген, қазақ басынан кешірген уақиғалары толып жатыр. Солар туралы өлең етіп шығарған сөздер болса, солар тарихи жыр болады», – деп көрсеткен (Байтұрсынов, 2003: 289).

Алаш қайраткері Халел Досмұхамедұлы «батырлық және тарихи поэмалар» деген атауларды қолданған (Досмұхамедұлы, 1991: 27). Тарихи жырдың орнына тарихи өлең деген атауды қолдану дұрыс деп санаған М. Әуезов «Бұл жырлардың бәрі де, ертеде туғандары да, кейінірек шығарылғандары да – анық тарихи оқиғаларға негізделген, ал басты-басты кейіпкерлер – тарихта болған адамдар. Жырлардың авторлары – көбінесе сол оқиғаларды көзімен көрген тұстастары. Авторлар көзімен көрген, өздері бастан кешірген оқиғаларды уақытына қарай сап-сабымен баяндайды», – деп жазды (Әуезов, 1962: 76). Ә. Марғұлан да тарихи жырды батырлық эпос құрамында қарастырып, оларды бес кезеңге бөлген. Солардың төртінші кезеңі XVII–XVIII ғасырларға сәйкес келеді.

Тарихи жырларды арнайы зерттеген ғалымдардың бірі Қ. Жұмалиев тарихи жырдың өзіндік жанр екенін анықтап, оларды хронологиялық қағида бойынша төрт кезеңге жіктей отырып, өзіндік ерекшеліктерін дәл көрсеткен (Жұмалиев, 1958: 221). Е.Ысмайылов тарихи жырды көп уақыт зерделеп, бірқатар еңбектер жариялады. Ғалым тарихи жырды батырлық эпосқа қосқан. XVII–XVIII ғасырлардағы қазақ-қалмақ арасының қарым-қатынасына байланысты туған батырлар жыры деп Есім хан, Қабанбай, Олжабай, Бөгенбай, Арқалық, Алатай, Қаратай т.б. туралы шығармаларды атаған (Бабалар сөзі, 2009: 18). Б. Кенжебаев тарихи жырдың анықтамасын бере отырып, «Ауыз әдебиеті тарихи оқиғаны, тарихи істі зерттеу тілімен айтпай, көркем әдебиет тілімен айтып береді. Тарихи шындықты көркем шындыққа айналдырып айтады деген сөз» деп дереккөзінің ерекшелігін дөп басып көрсеткен (Қазақ әдебиетінің тарихы, 1948: 302).

Тарихи жырды кең көлемде жинау, зерттеу және жариялау тәуелсіздік жылдары белсенді түрде жүргізілді. Тарихи жырлар талданған әдебиет тарихы бойынша диссертациялар

қорғалып, монографиялық зерттеулер жарық көрді. Айтылғандар тарих ғылымында Есім хан туралы дастандарды былай қойғанда жалпы тарихи жырларды талдаған еңбектердің орын алмаған деп ой түйіндеуге негіз болады.

Зерттеу нәтижелері

Қазақ хандары және олардың өмірі мен қызметінен ақпарат беретін ауызша тарихнамалық деректер көп емес. Дәстүрлі дереккөздердің арасында анағұрлым мол мәлімет беретін әрі шынайылығы біршама жоғары ол – тарихи жырлар. Тарихи жырлардың біразы «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында жарияланған ғылыми басылым – «Бабалар сөзінен» көрініс тапты. Топтаманың 56-томында берілген жырлар XVI ғасырдың соңындағы XVII ғасырдағы оқиғаларды сипаттайды. Ондағы «Еңсегей бойлы ер Есім», «Есім хан», «Олжаш батыр» жырлары қазақ хандарының өмірі мен отбасынан, қызметінен ақпарат береді. Томға ұсынылған «Еңсегей бойлы ер Есім» жырының нұсқасын халық ақыны Қазанғап Байболовтың жырлауында хатқа түсірілген. И. Ырсымбетов 1938 жылы Орталық ғылыми кітапханаға тапсырған. Шығарманың түпнұсқасы осы кітапхананың сирек кездесетін кітаптар мен қолжазбалар қорында сақтаулы. Жырдың сақталуы туралы басқа мәліметтер кездеспейді. Еңсегей бойлы ер Есім» жыры алғаш рет 1991 жылы Алматы қаласындағы «НБ-Пресс» баспасында жеке кітап түрінде жарық көрді. Кітапты баспаға дайындағандар: филология ғылымдарының докторы, профессор М. Мырзахметов, тарих ғылымдарының докторы, профессор М. Қойгелдиев пен филология ғылымдарының кандидаты М. Қалдыбаев (Бабалар сөзі, 2009: 365–366). «Еңсегей бойлы ер Есім» деп аталатын шығарманы Тәуекел деген тарихи тұлғаның ғұмырына жасалған шолу ретінде санауға болады. Жырдағы бас қаһарманның әкесі ретінде көрінетін Тәуекел хан – шындығында, Есімнің ағасы. Қадырғали Жалайыр өз шежіресінде Тәуекел хан мен Есім сұлтанды Шығай ханның Яхшым бегі деген бәйбішесінен туған және Тәуекелдің есімін «Төкей» деп жазған (Бабалар сөзі, 2009: 366). Ал Есім ханның жырда Тәуекел ханның ұлы ретінде көрінуі тарихи шындыққа жанаспайды. Бұл бір жағынан эпостық шығарманың ойдан шығарылған, оқиғаны әсірелеу үшін қолданылған тәсілінің нәтижесі болса, екінші жағынан жырды жаттап айтушылар өз тараптарынан оған өзгерістер мен толықтырулар жасап отырған. Мұның өзі – ауызша тарих айтуға тән құбылыс. Сондай-ақ Шыңғыс ханның ұрпағы Түркістанның ханы Тәуекелдің (Тәукенің) қырыққа келгенше баласыз болғаны, оның Қашқардағы Аппақ қожа[6] дегеннің қолдауымен перзент көргені, ұлының атын Есім қойғаны баяндалады. Алайда жырда көрсетілгендей, Тәуекелдің қырықтан асқанда көрген ұлы – Есімнің он сегізге толғанда Тұрсын ханның қолынан қаза табуын тарихи деректер растамайды. (Бабалар сөзі, 2009: 366). Керісінше Есім хан он сегіз жасқа толғанда таққа отырған. Сонымен қатар Тәуекелдің хан болғандығы, халқы, жері, отбасы, жұбайы, ұлы мен қызы туралы айтылады. Дегенмен бұл жырда тарихилық сипат басымырақ: Есім ханның бейнеленуі, Ташкентті билеген Тұрсын ханның жауыздығы, сондай-ақ Дешті Қыпшақ, Түркістан, Қашқар сияқты жер атауларының болуы – тарихи шындықтың көріністері (Бабалар сөзі, 35).

«Түркістан атты қалада,
Дешті-Қыпшақ далада,
Баласына үш жүздің
Тәуекел атты төреңіз
Хан болып көп жыл тұрады.
Он сегізде хан болып,
Жері байтақ, елі бай,
Алтын-күміс, қазына сай.

[6] Аппақ қожа (лақап аты – «Һидаятулла») – XVII ғасырда Шығыс Түркістанда өмір сүрген қожа, ишандардың ірі өкілдерінің бірі. Аса күрделі тарихи тұлға. Ата-бабалары «қылыш қожалар» әулетінен тарайды. Өз әкесі Мұхаммед Юсуф деген адам – Орталық Азияда өмір сүріп, ислам әлемінде «Ағзам» деген дәрежеге жеткен ғұлама Махтұм Ағзамның ұрпағы. Мұхаммед Юсуфтің өзі де оқымысты, сопылық жолын ұстаған адам (Бабалар сөзі, 2009: 376).

Иісі қазақ баласы
Лақап қылып сол күнде

«Хандардың ханы» дер еді» деген жыр жолдары Тәуекелдің он сегіз жасынан нағыз билеушіге лайық халқына қызмет еткендігін дәйектейді (Бабалар сөзі, 2009: 122). Осы мәліметті дәлелдейтін тарихи фактілер кездеспейді. Тарихи деректер Тәуекелден гөрі Есімнің он сегіз жасында билік басына келгендігін айғақтайды.

«Қазақстан жұртының
Атырабын болжасаң,
Еділ, Жайық, Қапқазбен
Бір шеті Жаркент, Құлжамен,
Омск пен Томск, Ауған, Бұқар арасы,

Есепсіз жұрты көп еді» деген жолдардан Тәуекелдің кезінде Қазақ хандығының көршілері елдермен тығыз қарым-қатынас орнатып, орасан үлкен аумақта билік жүргізгендігін айғақтайды (Бабалар сөзі, 2009: 122). Бұл туралы Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы да айтқан. Дала деректанушысының жазуы бойынша, Тәуекел аталған аумақты өзіне қаратқан. Осы турасында дала данасы «Тәуекел ханның ат арқасына мінген заманында Бұхара, Самарқан, ханы болып тұрған «Жақсы Ғабдолла» ханды өлтіріп, оның баласы Ғабдолмүмин ханды да өлтіріп, Мауралиаһрге (Мауеренахр) қожайын қылып. Ол уақыттарда Сауранда бір хан, Сунақта да бір хан, Отырарда да бір хан, Созақта да бір хан, әр күл төбенің басында тауықтың қоразындай қоқырайғандардың бәрін көк өрім бос шөптей, оп-оңай жұлып алып, Имамқұлы хан үш қабат соғысып, түк өндіре алмай, Ташкен, Түркістан, Андижан, Марғұлан, Самарқан – бәрін өзіне қаратып алып, орданы Ташкентке алып барып орнатқан», – деп жазды (Көпейұлы, 2008: 237). Шындығында Тәуекел Ташкентті хан ордасы ету үдерісін бастады. Оны аяқтаған Есім хан еді. Тарихтан белгілі Тәуекел хан 1583 жылы өзбектермен арадағы келісім шартты бұзып, Бұхараға қарсы Ресеймен саяси одақ құруға ұмтылды. Екі ел арасында елшіліктер алмастырылып, сауда байланыстарын кеңейтуге, өзара көмек көрсетуге, қолдауға бағытталған келіссөздер жүргізілді. Келіссөздерге байланысты Тәуекел хан Ресейдің қолдауымен Сырдария бойындағы қалаларды өзіне бағындырды. Дегенмен хандықтың қас жауы Шейбан әулеті болып қала берді. Жырда осы мәселе былай айтылады:

«Шекарасы – Қазығұрт,
Шаһары –Ташкент, Самарқанд
Қатаған деген бір жұрттың
Шибани дейді хандығын
Осыдан үлкен жауың жоқ» (Бабалар сөзі, 2009: 140).

Есім ханның Аппақ ишанға сапарын сәтті пайдаланған Шейбан билеушісі Тұрсын хан Түркістанға жорық жасайды. Жырда осы ахуал және Тұрсынның жоспары

«Ұлы кетті Қашқарға
Адамын алып жарамдар.
Қарауылсыз, күтімсіз,
Бейқам жатқан жайы бар.
Шөлейтпенен барайық,
Олжа, жесір талайық.
Білінбей барып түнінде,
Түркістанда шабайық.
Бір аяқ жансыз жіберіп,
Әуелі хабар алайық,
Неше жылғы кегінді
Сөйтіп бір енді алайық», – деп көрсетіледі (Бабалар сөзі, 2009: 142). Жыр желісінен Тұрсын ханның Түркістанды басып алуы алдын-ала жоспарланған, тыңғылықты ойластырған әрекет екендігін байқау қиын емес. Шындығында да жаулап алу – кек алудың жолы ғана емес, тұтастай билікке ұмтылған тұлғаның агрессиялық әрекеті.

Бұдан кейін Тұрсынның Түркістанды басып алуы жырда
«Желбіретіп туларын,
Жалаң қылыш байланып,
Қатаған деген елінен
Есепсіз қосын айдалып.
Түркістанды қамады,
Түн ішінде айналып», – деп айтылады (Бабалар сөзі, 2009: 142)

Жырдың мазмұны бойынша Тұрсын хан қартайған Тәуекелдің елін шауып, өзін өлтіріп, отбасындағы әйелдерін күң еткен. Тарихи жыр орын алған оқиғаны былай жеткізеді:

Тәуекел атты ханыңыз
Он бес жерден жаралы,
Денесін бір күн қараса.
Есі кетіп, сандалып,
Құлады жерге жанаса.
Туы құлап қалыпты,
Есін жиып бір уақта,
Оң-солына қараса. Гүлханым бәйбіше мен жеті жасар қызы Ханымша қолға түсіп, зарлап қалың жаудың ортасында тұр екен». (Бабалар сөзі, 2009: 144).

М. Тынышбаевтың еңбегінде осы оқиғаны 1923 жылы Бөген өзенінің бойындағы Шошқа-Бұлақ ауылының тұрғыны, ошақты руының ақсақалы Бәзектің аузынан жазып алып, аңыз ретінде келтірген. Аңызда Есім екі жыл бойы жорықта болып, қалмақтарды шауып, үйіне оралады. Күйік тауының бөктерінде (Әулие атадан батысқа қарай 40 шақырым жерде) Тұрсын ханға тиесілі бұзау бағып жүрген кемпірді көреді. Кемпір: «Батыр ұлым – Есім келіп, ханшаны бақташы еткен Тұрсын ханнан кегін алады», – деп жылайды. Есім кемпірдің анасы екенін біледі. Олардың бойын күйік, кек кернейді. Осыдан жердің аты Күйік атанады. Арыс өзенімен төмен түсіп, Тұрсын шапқан ауылының орнын табады. Есімнің отбасы мүшелері осында мал бағып жүреді. Құтырған адамша ашуға булыққан Есім ханды өлтіруге бел буады. Содан жердің аты Құтырған деп аталады (Тынышбаев, 2001:210).

«Еңсегей бойлы ер Есім» жырында Есім ханның қалмақтарды шабуға жер қайысқан қолмен аттанғаны, төрт күн бойы олармен шайқасып, бесінші күні жауды жеңіп, жеңіске жеткені ретімен баяндалады (Бабалар сөзі, 2009: 166–167; 174–175). Ақыры екі жақ мәмлеге келіп, ынтымақтасқан. Жырда осы оқиға былай айтылады:

«Қалмақтың жалпы адамы.
Ынтымақ қылып ханымен,
Ойласып жасы-кәрімен,
Қазаққа қалмақ қарады.
Жарасып, қалмақ, қазақ тату болды» (Бабалар сөзі, 2009: 181).

Жырдың мазмұны бойынша Омбыда жүрген кезінде Есім түс көреді. Түсінде қой бағып жүріп малының қасқырға таланғанын, анасы – Гүлханымның басына түскен ауыр халды жеткізуін, Аппақ қожа Ешеннің аянын көреді. Оянған сәтте Түркістанды Тұрсын ханның шапқанын біледі. Осыдан кейін қалмақтың ханы Темірмен келісімін бекітіп, еліне жол тартады. Есім ханның Темірмен өзара келісімге келгендігін мына жыр жолдарынан көруге болады:

«Қас едің әуелінде, енді доспыз,
Көруге қайта айналып болдым зарлы.
Ынтымақ, бірлік, тірлік күн көрейік,
Күш келсе, біз де мүштеп жасқағанды.
Таяныш керек кезде болысайық,
Ел жауын бірдей көріп, басқаларды» (Бабалар сөзі, 2009: 185). Шындығында да XVII ғасырдың екінші онжылдығының соңында В.А. Моисеевтің зерттеуінше, қазақ-қалмақ қатынастарында айтарлықтай өзгерістер болған. Ғалымның тұжырымынша, Есім ханға қалмақтарды жеңіп, оларды бейбітшілікке мәжүрлеген (Моисеев, 1991: 25). Аудармашы П.

Семеновтың 1620 жылғы хабарламасына сәйкес қалмақ тайшылары 1619 жылы Есім ханға келіссөздер өздерінің елшілерін жіберген (Атыгаев, 2023: 123). Осылардың бәрі Есім хан келіссөздерге дайын, еларалық, соғыс мәселелерін бейбіт жолмен шешуді таңдаған тұлға болған деген ой түйіндеуге негіз қалайды.

Еліне оралғаннан кейін Есім «өзі жансыз бөтен кісі болып, хан Тұрсын алдына бармақ болды. Осы атырапта үш хан болушы еді. Олар – айтылып отырған хан Тәуке, хан Тұрсын және Үргеніш жағын Әбілғазы баһадүр хан билейтін. Есім хан Тұрсынға осының жіберген елшісі болып бармақ болды» (Бабалар сөзі, 2009: 153). Мұның өзі Есімнің жаугершілік кезеңде ұтымды шешім қабылдайтын, мәмлегер, терең ойлы тұлға екендігін көрсетеді. Бұдан әрі жырда «Есім елші пормасына түсіп, ханның алдына кіріп келеді. Хан орнынан ыршып түрегеледі. Елші бірнеше күн елшіханада қонақ болып жатты. ...Баланың қағазын көрсе, Үргеніштегі Әбілғазы баһадүр ханның елшісі. «Әбілғазы баһадүр күллі мұсылман хандарын шақырып, бір үлкен мәжіліс құрмақшы еді, соған сізді шақыра келіп едім», – дейді бала. Хан бұған нанды. Жарамды ерлерін алып: «Әңгіменің ішінде болалық», – деп Үргенішке жүріп кетті (Бабалар сөзі, 2009: 155).

«Еңсегей бойлы ер Есім» деген жырда Есім елші ретінде Көкім биді жіберген деген мәлімет бар. «Қағазбенен хат беріп,

Мүддесін жазып ап келіп.

Хан Тұрсынға Есім хан

Елші қылып жіберді (Бабалар сөзі, 2009: 219). Елші болып Көкім би барған. Ташкентті басып алғаннан кейін Көкім биді бек етіп сайлаған.

Хан Үргенішке кеткенде Есім Ташкентті жаулап алу үшін Олжашқа және өзге де батырларға жасақ жинатады. Бұған «Олжаш батыр» жырындағы мына жолдар дәлел.

Батырға амандаса Есім келді,

Сол күнде қазақ ханы Есім еді.

«Қатағанды қол жиып, шабыңыз» деп,

Қазақтан қалың әскер жиып берді» (Бабалар сөзі, 2009: 301).

Атап айтар жайт, Олжаш батыр» жырын жеткізуші – белгілі жырау Жақсылық Төлепов. Тапсырушы – Қазақ КСР Ғылым академиясының Тіл және әдебиет институты 1949 жылы ұйымдастырған Гурьев экспедициясының мүшесі Аралбаев Жұбаныш. Бір ғана нұсқада жеткен туынды бұрын еш жерде жарияланбаған. Оның қолжазбасы Орталық ғылыми кітапхананың сирек кездесетін кітаптар мен қолжазбалар қорының 560-бумасында сақтаулы (Бабалар сөзі, 2009: 369).

Шығайұлы Есім ханның заманында,

Ғасырдың он алтыншы бас кезінде

Олжаш шықты аттанып, туын байлап» деген жолдар Есім хан мен Олжаштың замандас, қалмаққа қарсы күресте үзеңгілес болғандығынан хабар береді (Бабалар сөзі, 2009: 210).

«Олжаш батыр» жырының желісі Есім хан мен Тұрсын ханның арасындағы қайшылықты қатынастарға құрылған. Қатаған ханы – Тұрсын қалмақтың ханы Қатаған болып көрсетіледі. Оның іс-әрекеті Есім ханға, қазақ еліне қарсы жауыздық ретінде суреттеліп, Қатаған жеңіліске ұшырап, оның қыздарының олжаға түскені жырда біршама кең баяндалады. Мәшһүр Жүсіп осы оқиға туралы: «Қазақ ханы» атанған Есім Ташкентті билеп тұрған Қатаған ханы Тұрсынмен соғысып, Қатағанды қырып, Тұрсынды өлтіріп, қырық қыз олжалап алып қайтты», – деп жазды (Көпейұлы, 2008: 237). Бұл жағдай қазақ шежірелерінде де айтылады. Мысалға, Шәкәрім жазған шежірені, М.Тынышбаевтың жазбаларын айтуға болады (Бабалар сөзі, 2009: 35).

Жиылған қазақтың қалың қолы Ташкентті басып алған. Бұл турасында жырда былай делінген:

«Ташкенге қосын шығарды.

Сапсыз ерлер жиылып,

Дүркін-дүркін айдады.

Әр дарбаза аузына

Мыңнан әскер қояды.
Зеңбірек атып, талқандап,
Ордасын ханның бұзады» (Бабалар сөзі, 2009: 157). Осыдан кейін Есім Үргеніштен қайтқан Тұрсынды өлтіруге бел буады. Осыны жыр жолдары анық жеткізеді:
«Бармаққа Үргеніште хан қасына.
Есім хан айтты: «Халқым, құлағың сал,
Олжаны тақсымымен үлесіп ал.
Алдынан жолын тосып іс қылайын,
Хан Тұрсын Үргеніштен қайтқан шығар» (Бабалар сөзі, 2009: 158).
Алайда жырда Есім ханның Тұрсынды өлтірмегені, керісінше Әбілғазы баһадүр ханның өтінішімен оны кешіріп, екеуінің өзара келісімге келгені баяндалады.
«Кештім» деді ер Есім,
Құрмет етіп патшаны.
Құсеметтерін тастады,
Қағаз қылып шартнама.
Хан Тұрсын Құран ұстады,
Өтірік қана өтініп,
Иламен көзін жастады» деген жыр жолдары осыны дәйектейді (Бабалар сөзі, 2009: 162). «Еңсегей бойлы ер Есім» деген жырында Есім ханның билеуші, сыртқы саясатын терең бағамдайтын тұлға ретіндегі келбеті оның Тұрсынды өлтіруден гөрі қалмақ, орыс тәрізді елдермен қарым-қатынасты реттеуді басты орынға қойғанынан көрінеді.
«Есім хан айтты бір сөз:
Құлағың сал, Баһадүр Әбілғазы, арызым бар.
Баласын мұсылманның жылатпайық,
Өр жақта қалмақтайын дұшпаным бар.
Омск, Томскінің айналасы,
Темір хан, Атас пірас кәпір шығар.
Хан Тұрсын мына жұртты аңғарып тұр,
Зерек қас надан достан артық шығар» деген жолдар айтылған ойды бекіте түседі (Бабалар сөзі, 2009: 163).
Шәкәрім Құдайбердіұлы «Қазақтың түп атасы» деген шежіресінде Есімнің Тұрсынды түнде ұйықтап жатқан жерінде өлтірген деп жазған. Бұл жөнінде:
«Тұрсынды өлтірерде түнде барып,
Күзетшісін есіктің байлап алып.
Есімнің қасындағы бір жыршысы,
Оятқан Тұрсын ханды әнге салып» деп жырлаған (Құдайбердіұлы, 1991:75). Шежіреде Тұрсынды өлеңдетіп оятқан Есім ханның қасында жүрген, соның ақылшысы, болған Төлеген, яғни Марқасқа жырау деп көрсетіледі. Ол былайша жырлаған:
«Ей, Қатаған хан Тұрсын!
... Еңсегей бойлы ер Есім,
Есігіңе келіп тұр,
Шашқалы тұр қаныңды,
Кешікпей содан қатарсың!» (Алдаспан, 1970: 104).
Ташкент және Түркістан билеушілері арасындағы шиеленіске толы оқиғаны, олардың жауласуын Мәшһүр Жүсіп те баяндады. Оның естіп, айтуынша «Еңсегей бойлы ер Есім Түркістанда қазақ ханы болып тұрған күнде Ташкентте Тұрсын хан Қатаған деген жұртты билеп тұрды. Тұрсын хан анттасып, Есім ханмен ата-бата қылысты бір-бірімен жау болмасқа» (Көпейұлы, 2008: 276). Алайда келісім-шарт бұзылған. Мұны Қазақ хандығы мен аштарханидтердің қарым-қатынасын зерттеген ғалым Н. Атығаев та анықтады. Оның зерделеуінше, Бұхара хандығының қазақ билеушілерімен өзара қарым-қатынастары XVII ғасырдың басында шиеленісті болып қала берді. Қазақ хандарымен келісім-шартты бұза отырып, олар XVI ғасырдың соңынан қазақтардың қолында болған Ташкентті өздерінің

билігіне қайтарып алуға ұмтылды (Атыгаев, 2023: 49). Айта кетерлік жайт, осы кезде Қазақ хандығының өзінің ішінде мемлекеттегі билік үшін өзара күресті бастаған жоғарғы ақсүйек өкілдерінің арасында қақтығыс басталды (Атыгаев, 2023: 51). Қазақ сұлтандарының арасында Есім, Тұрсын, Абылай, Ханзада сұлтандар басқарған, өзара бақталас бірнеше топтар болды. Қазақтардың бір тобын Есім хан және Абылай бастады. Екінші топтың басында Жәлім сұлтанның ұлы Тұрсын сұлтан (Тұрсын-Мұхаммед-сұлтан) тұрды. Бұл топтың өкілдері Аштарханидтермен одақ идеясын жақтады (Атыгаев, 2023: 51). Осы кезде қазақ әміршілері мен аштарханидтер тартылған саяси оқиғалар бұлардың өзара қатынастарының тұрақсыздануына себепті болды, олардың арасындағы қақтығыстар уақытша одақтармен алмасып отырды. Мәселен, Түркістан мен Ташкенттен жасақталған 5 мың қазақты бастаған Есім хан 1611 жылы Иранға және Уәли-Мұхаммедке қарсы күресінде Имамқұл (Имамкули) ханға көмек көрсеткен. Алайда бұл одақ уақытша сипатта болды және Имамқұл хан қазақтарға қарсы талай рет жорықтар жасады. 1613 жылы Имамқұл хан қазақ сұлтаны Тұрсынды Ташкентке билеуші деп жариялады (Қазақстан тарихы, 1998: 425–426). Осыған орай Мәшһүр Жүсіптің айтуы бойынша Есім мен Тұрсын арасында туған араздық өрши түскен. Тұрсын хан Түркістанды басып алған. Осы оқиғаны Махмұд ибн Уәлидің «Бахр ал-асрар» атты жазба дерегі және шығыстанушы ғалымдардың зерттеулері негізінде талдаған Н. Атығаев Имамқұл ханның қолдауының нәтижесінде 1613–1614 жылдары Тұрсын Мұхаммед хан Ташкенттегі билікті және Түркістанның кейбір қалаларын басып алды. Алайда оның билігі берік болмай шықты, оған жоғарыда көрсетілгендей, Шығай ханның ұрпақтары Есім ханмен және Абылай сұлтанмен бәсекелес болуға тура келді (Атыгаев, 2023: 52).

«Бабалар сөзінің» 56-томындағы «Есім хан» жыры өзінің мазмұнымен әрі құнды мәліметтерімен ерекшеленеді. Әсіресе «Есім хан» жырының құндылығын өз кезінде М. Әуезов, Ә. Марғұлан атап өткен. Ұзақ жылдар бойы белгісіз болып келген жыр тек Қытай Халық Республикасында тұратын қазақтар арасында сақталды. (Бабалар сөзі, 2009:6). «Есім хан» жыры Қытай Халық Республикасында шығатын «Шалғын» журналының 1987 жылғы үшінші санында жарияланды. Соңында берілген түсінікте: «Айтып берген – Боранбай Ләмжанұлы. Жазып алған – Оразбек Қанапин» деген мәлімет келтірілген. Өзге нұсқалары кездеспейді (Бабалар сөзі, 2009:368).

Жырда Есім ханның жеке басына және қызметіне

«Қазаққа әділдікпен патша болып,
Халықтың алған ықылас-батасын да.
Сол кезде жерге талас қазақ, қалмақ,
Сыр өзен Қамыстақтың арасында.
Алайда астам көңіл шапқыншылар
Алдында кім тұрғанға қарасын ба?
Осындай сабаз басшы тұрған кезде
Сұмырай жау елді басып ала алсын ба?
Жазуға қалам алып басшым қағаз,

Есім хан – тым айлакер, әділ сабаз» деген баға берілген (Бабалар сөзі, 2009: 291). Бұл жолдардан Есім ханның қазіргі тілмен айтқанда стратег, сыртқы саясатында «жеті рет өлшеп, бір рет кесетін» әрекеттерге барған, елшілік байланыстардың қыр-сырын жетік білген билеуші болғандығы анық көрінеді. Есім билік еткен уақыттың күрделі болғандығын халық жады «Елеуреп елдің жайын біліп тұр» деп,

Хандарға ұзақ-жақын сәлем айтып...
Қазаққа сондай заман болған емес,
Көсіліп қол-аяғын тыныш жатып. (Бабалар сөзі, 2009: 285).

Аумалы-төкпелі кезеңде билеушісімен қоса әскері, халқы да кез келген жағдайға дайын болып, тас түйін отырған. Тарихи жырда қоғамның жағдайы

«Бел шешіп төсегіне ер жатпайды,
Жылқыға ат жіберіп оттатпайды.
Үйде найза сүйеулі, белдеуде аты,

Дайындықсыз жүрегіне ас батпайды» деп дәл көрсетілген (Бабалар сөзі, 2009: 302). Сондықтан да бұл кезең ханнан сыртқы саясатты байсалды, даналықпен, көрегендікпен шешуді талап еткен.

Ел арасында «Еңсегей бойлы ер Есім» атанған хан өзі билік еткен тұста Түркістан мен Ташкентті Қазақ хандығына қаратты. Сыртқы саясатқа ерекше мән берген Есім Бұхарамен бітім-шартын жасасып, Орталық Азия қалаларымен бейбіт, экономикалық байланыс орнатуға ұмтылды. Қалмақтарға қарсы күрес жүргізуге де мәжбүр болды. Қалмақтар мен Аштарханидтерге қарсы ноғай билеушілерімен әскери-саяси одақ құруға тырысты. Себебі ноғайларға жайылымдарын басып ала бастаған қалмақтарға қарсы күресте серіктес қажет болды. Сондықтан да ноғайлар мұндай одақ құруға мүдделі еді (Атыгаев, 2023: 52). Жоғарыда айтылғандай, қалмақтармен келіссөздер жүргізіліп жатқан кезде қазақ ұлыстарына тайшылар шабуыл жасаған. Осыған ашуланған Есім хан қалмақтардың елшілерін өлтіріп, екі қалмақ тайшысының ұлысына жорыққа аттанған. Көп ұзамай қалмақтар талқандалып, қазақтар жеңіске жеткен. Алайда қалмақтар шабуылының мұнымен тоқтамайтындығын білген Есім хан халқын осы турасында хабардар еткен. Жырда сыртқы жауының көздеген мақсатын айқын таныған билеушінің ескертуі мынадай түрде жеткізілген:

«Есім хан халқын жиып, ақыл сапты:
– Қашқан жау Алтайдағы ханын тапты.
Олар кеп қайта аралап, жеңсе бізді,
Көрсетпейді бұл дүниеде рақатты» (Бабалар сөзі, 2009: 297). Есім ханға екі бөлікке бөлініп кеткен қалмақтармен соғысуға тура келген. Жырда шабуылдардың екі жақтың бейбіт келісімге келе алмауынан болғандығы

«Тағы да үлкен майдан басталады,
Белгісіз кімнің соры, кімнің бағы.
Патшаның бағы тайса, соры қайнап,
Тиынға жарамайды алтын тағы.
«Тәуекел не көрсек те, соғыстық» деп,
Қол қойды қазақ-қалмақ екі ханы» деп көрсетіледі (Бабалар сөзі, 2009: 298). Есім ханның жырда бейнеленгендей, қалмақтардың басқыншылығына әлденеше рет ойсырата тойтарыс беріп, оларға өзінің үстемдігін мойындатқаны – тарихи шындық (Бабалар сөзі, 2009: 368). Соғыстардың бірінде жеңіске жетсе, екінші біреуінде сәтсіздікке ұшыраған.

Ғалым А.И. Исиннің пікірінше, 1616 жылы Есім хан орталығы Ташкент саналған орта жүздің билеушісі болған (Исин, 2005: 529). Ол сол кезде қалыптасқан саяси жағдайда орасан зор аумағы, мықты әскері, дамыған шаруашылығы, әлеуметтік құрылымы бар бір орталыққа бағынған мемлекет құруды көздеді. Тарихи жырда стратегиялық ұмтылыс былайша көрсетілген:

«Өлімде малы-басың, күнде талан,
Алты ауыз ала болсаң бұл сияқты.
Өр жағың-қалмақ, қытай, бұяғы-орыс,
Қатаған не қып жатыр артқы жақты?!
Артынан Есім ханның ере берсең,
Сендерді жұрт қылармын бір сияқты» (Бабалар сөзі, 2009:180). Мұның өзі бір жағы қалмақ, екінші жағы Аштарханид, үшінші жағы орыс, қытай және моғол мемлекеттерімен байланыс орнатуға мәжбүр болған Қазақ елінің жағдайынан хабар береді. Қалыптасқан саяси ахуалда тиімді әрі дұрыс жолды таңдау, ұтымды қарым-қатынас орнату Есім ханға оңайға түспегені анық. Тарихи деректер Есім ханның сыртқы саясаты Аштархан әулетінің қазақ билеушілерін Ташкент пен Түркістаннан ығыстыруға тырысқан әрекетіне қарсы күрес; қырғыздармен тығыз саяси байланыстар орнату; Моғолстан және орыс мемлекетімен қарым-қатынастарды нығайту, қалмақтардың жаулап алу жорықтарын тойтару бағыттарында жүргендігіне көз жеткізеді.

Қырғыздармен тығыз саяси қарым-қатынастардың орнатылуын дәйектейтін деректер жеткілікті. XVII ғасырдың бірінші ширегіндегі Есім ханның соғыстарына қырғыздардың

қатысуы жөнінде аңыздар мен тарихи әңгімелерде қызықты мәліметтер сақталған. Солардың бірін Ш. Уәлиханов келтірген. Шоқан Есім ханның өз қарамағында қырғыздың ру басы Көкем би болғаны, соның көмегімен оның қатағандар мен шанышқылардың Тұрсынын құлата алғаны туралы аңызды келтірген. Қырғыздар мен қазақтар одағының ескерткішіне Есім Ташкентте мұнара салғызды, ол осы кезге дейін тұр және «Көкемнің көк күмбезі» деп аталады (Қазақстан тарихы, 1998: 428). Ал қырғыздар болса Есім ханды хан етіп көтерді. Бұл тарихи факті В.В. Бартольд Қашғар тарихы бойынша деректерді толықтырып, нақтылайтын маңызды тарихи дерек деп баға берген «Тарих-и Қашғарда» орын алған. «Қырғыздар Есімді хан деп жариялады. Есім хан оларды марапаттады» деген мәлімет айтылғанның дәлелі (Материалы, 2002: 243). Мұның өзі қазіргі Орталық Азиядағы халықаралық қатынастарда туысқан қырғыз елімен тығыз байланыстар орнатқандығын дәйектейді.

Моғолдар мемлекетімен байланыстарды күшейтуде Есім хан түрлі айла-шарғыларға барған. Моғолстанға қалқан болуды уәде еткен қазақ хандарының ісін жалғастырған Есім хан моғол билеушілерінің жорықтарына қатысқан. Н. Атығаевтың зерттеуінше, Моғол мемлекетін билеген Абд ар-Рашид ханның кезінде молғолдар мен өзбектер қазақ-қырғыз одағының күшімен сәтті соғыстар жүргізіп отырған (Атыгаев, 2023: 77). Бұл жөнінде «Әбдірақым хан (Абд ар-Рашид) тағы да Ақсу мен Үшке барды. Қазақ – Шығай ханның ұлы Есім хан Ташкенттен Әбдірақым ханға келіп, мулазим (билеуші алдында қызмет етуге міндетті) болды. Хан оған лайықты құрмет пен құрмет көрсетіп, жасақтарын Ақсуға бастап барады. Әбдірақым хан Жар-Башыға, ал Есім хан Сауық-Бұлаққа қосын құрды» (Фазил Чурас, 2010: 186–187). Есім хан Жаркент хандығына қарсы болып Тұрпанды билеген Әбдірақым ханмен одақтасып қана қойған жоқ, өзіне мықты сүйеніш ету үшін онымен құдандалық байланыс орнатты. Есім хан Әбдірақымның қызы Патша ханымға үйленген. Ал Есім ханның ағасы Күшік сұлтан қызын Әбдірақымға берген (Ахтанов, 2015). Бұның өзі бір жағынан Есім ханның сыртқы саясаттында өзіне одақтас іздеуде, мемлекетаралық қатынастарды бекітуде тиімді әрекеттерге барғандығын көрсетеді.

Есім хан Қазақ хандығын басқыншылардан қорғау мақсатында өз заманына лайық саясат ұстанғандығын жырдың «Бейнетті дүниенің рақаты бар,

Сопы боп, тәркі дүние безбеген соң.

Пәленді неше түрлі сөндірермін,

Лайық заманыма кез келген соң.

Өлгенше маңайымнан жүргізбеймін,

Не болсаң, ол бол, қазақ, мен өлген соң» деген жолдар дәлелдейді. (Бабалар сөзі, 2009: 207).

Билеуші мұнымен шектелмей Қазақ хандығын сол заманда атақтары әлемге танылған мемлекеттердің қатарына енгізуді де армандаған.

«Артымнан бұл қалыппен ере берсең,

Бәлеге қарсы келген міндеткермін.

Өнерлі Түркиядай болмасаң да,

Ауғандай Иранменен қып кетермін.

Өлгенше өзім, қазақ, қор қылмаймын,

Онан соң ит пен құстың жеп кетерін» деген жыр жолдарынан Есім ханның көзі тірісінде Қазақ елін Түркия, Ауғанстан, Иран тәрізді мәдениеті мен экономикасы дамыған мемлекеттер деңгейіне көтеруге бағытталған ұмтылысын анық көруге болады (Бабалар сөзі, 2009: 216).

Қорытынды

Сонымен ауызша тарихнамалық үлгілердің бірі саналатын «Еңсегей бойлы ер Есім», «Есім хан», «Олжаш батыр» тарихи жырлары Есім ханның ұстанған сыртқы саясатын талдауға мүмкіндік берді. Жырларда тарих шындық пен поэтикалық қоспалар тығыз астасқан. Мұның өзі – эпостың ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрі. Тарихшы-зерттеуші жырды дереккөзі ретінде талдауда оның шынайылығына көз жеткізуі тиіс. Тарихи шындықты көркемдік әсерлеуден ажырату – зерттеушінің басты міндеті. Себебі эпикалық жырларда бас кейіпкерді

дәріптеу, оны мінсіз етіп бейнелеу орын алған. Жырды жеткізушілердің, жадта сақтап, айтып берушілердің де оқиғаларды бұрмалап немесе ұмытып қалған тұстарын өздерінше қалпына келтіргендерін назарға алу қажет. Сонымен қатар дереккөзінің пайда болу объективтілігін, авторын, сақталу формасын анықтау зерттеудің құндылығы мен ғылымилығын арттырады. Тарихи тұлғалардың есімдерін анықтау, жер-су атауларын нақтылау, тарихи хронология мен сабақтастықты сақтаудың маңызы зор.

Болашақта Есім ханның ішкі және сыртқы саясатын зерделеуде аталған тарихи жырлармен қатар ауызша тарих айтудың өзге де дереккөздерін, тың архив құжаттарын ғылыми айналымға енгізу әрі кешенді зерттеу жүргізудің қажеттілігі анық байқалады.

Әдебиеттер

Алдаспан, 1970 — *Алдаспан.* XV–XVIII ғасырлардағы қазақ ақын-жырауларының шығармалар жинағы. Құрастырып, баспаға әзірлеген М. Мағауин. Алматы: «Жазушы» баспасы, 1970. 279 б.

Атыгаев, 2023 — *Атыгаев Н.* Казахское ханство: очерки внешнеполитической истории XV–XVII веков. Алматы: Евразийский научно-исследовательский институт МКТУ им. Х.А. Ясави, 2023. 225 с.

Ахтанов, 2015 — *Ахтанов Е.* Есім хан тұсындағы қазақ хандығы 1598–1628. Есім ханның ішкі және сыртқы саясаты// [Электронды ресурс]. URL: https://vk.com/wall-95665579_72. 25 маусым 2015. (Қаралған күні: 9 мамыр 2024.)

Әуезов, 1962 — *Әуезов М.* Уақыт және әдебиет. Құрастырушы Ы. Дүйсенбаев. Алматы: Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1962. 430 б.

Бабалар сөзі, 2009 — *Бабалар сөзі*: Жүзтомдық. Т. 56: Тарихи жырлар. Томның редакция алқасы: Б. Әзібаева, Ш. Елеукенов, С. Қасқабасов, С. Қорабай (жауапты редактор). Астана: «Фолиант», 2009. 408 б.

Байтұрсынұлы, 2003 — *Байтұрсынұлы А.* Бес томдық шығармалар жинағы. 1-том. Өлеңдер, әдеби-ғылыми зерттеулер. Алматы, Алаш, 2003. 408 б.

Валиханов, 1961 — *Валиханов Ч.Ч.* Предания и легенды Большой киргиз-кайсацкой орды; Исторические предания о батырах XVIII в. // Валиханов Ч. Собр. соч., в 5-ти т. Т. I. Алма-Ата, Изд-во АН КазССР, 1961. 426 с.

Досмұхамедұлы, 1991 — *Досмұхамедұлы Х.* Аламан. Құрастырушылар: Ғ. Әнесов, А. Мектепов, Ш. Керімов. Алматы: Ана тілі, 1991. 176 б.

Жұмалиев, 1958 — *Жұмалиев Қ.* Қазақ эпосы мен әдебиет тарихының мәселелері. Алматы, Қазақ. мемлекет. Көркем *әдебиет* баспасы, *1958.* 404 б.

Исин, 2005 — Исин А. История Казахстана в русских источниках. Том I. Посольские материалы Русского государства (XVI–XVII вв.). Составление, транскрипция скорописи, специальное редактирование текстов, вступительная статья, комментарии, составление словников указателей А. Исина. Алматы, Дайк-Пресс, 2005. 704 б.

Исмаилов, 1967 — *Исмаилов Е.* В поисках нового. Алма-Ата, Жазушы, 1967. С. 189–227.

Источниковедение, 2015 — *Источниковедение.* Учеб пособие / И.Н. Данилевский, Д.А. Добровольский, Р.Б. Казаков и др. Отв. ред. М.Ф. Румянцева. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. 685 с.

Көпейұлы, 2008 — *Көпейұлы Мәшһүр Жүсіп.* Ит дүние. Таңдамалылары. Құрастырушысы һәм жауапты редакторы Клара Серікбаева. Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008. 416 б.

Қазақ әдебиетінің тарихы, 1948 — Қазақ әдебиетінің тарихы. 1 том. Ред. басқарған М. Әуезов. Алматы, Қазақ ССР Ғылым Академиясы, 1948. 439 б.

Қазақстан тарихы, 1998 — *Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін).* Бес томдық. II т. Алматы: «Атамұра», 1998. 640 б.

Құдайбердіұлы, 1991 — *Құдайбердіұлы Ш.* Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі. Алматы: Қазақстан; Сана, 1991. 80 б.

Маргулан, 1946 — Маргулан А. О характере и исторической обусловленности казахского эпоса // Известия Каз ФАН СССР. Серия историческая. 1946. Вып. 2. С. 75–81.

Моисеев, 1991 — *Моисеев В.А*. Джунгарское ханство и казахи (XVII–XVIII вв.). Алма-Ата: Гылым, 1991. 238 с.

Радлов, 1870 — *Радлов В.В.* Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в Южной Сибири и Дзунгарской степи. Ч.III. Киргизское наречие. СПб., 1870. 712 с.

Тарих-и Кашгар, 2002 — *Тарих-и Кашгар* // Материалы по истории кыргызов и Киргизстана. Отв.ред. В.А. Ромодин. Бишкек, «Манас», 2002. 315 с.

Тынышбаев, 2001 — *Тынышбаев М.* Таңдамалы. Избранные. Составители: Б. Байгалиев, Г. Жугенбаева. Алматы: «Арыс» баспасы, 2001. 332 с.

Шах-Махмуд ибн Мирза Фазил Чурас, 2010 — *Шах-Махмуд ибн Мирза Фазил Чурас*. Хроника. Критический текст, перевод, комментарии, исследование и указатели О.Ф. Акимушкина. 2-е изд. СПб: Петербургское лингвистическое общество, 2010. 496 с.

References

Ahtanov, 2015 — *Ahtanov E.* Esim han tusyndaǵy qazaq handyǵy 1598–1628. Esim hanynyn ishki jáne syrtqy saıasaty [The Kazakh Khanate during the reign of Yesim Khan 1598–1628. Domestic and foreign policy of Yesim Khan] // [Elektrondy resýrs]. URL: https://vk.com/wall-95665579_72. 25.05.2015. (Qaralgan kun: 9.05.2024). (In Kaz.).

Aldaspan, 1970 — *Aldaspan.* XV–XVIII gasyrlardagy qazaq aqyn-jyraylarynyn shygarmalar jınagy. [Collection of works by Kazakh poets of the XV–XVIII centuries]. Qurastyryp, baspaga azerlegen M. Magayın. Almaty: «jazshy» baspasy, 1970. 279 p. (In Kaz.).

Atygaev, 2023 — *Atygaev N.* Kazahskoe hanstvo: ocherki vneshnepoliticheskoi istorii XV–XVII vekov [The Kazakh Khanate: essays on the foreign policy history of the XV–XVII centuries]. Almaty: Evraziiskii naychno-issledovatelskii instityt MKTY im. H.A. Iasavi, 2023. 225 p. (In Russ.).

Ayezov, 1962 — *Ayezov M.* Yaqyt jane adebıet [Time and literature]. Qurastyryshy Y. Duısenbaev. Almaty: Qazaqtyn memlekettik korkem adebıet baspasy, 1962. 430 p. (In Kaz.).

Babalar sozi, 2009 — *Babalar sozi*: Juztomdyq. Vol. 56. Tarıhı jyrlar. [The words of the ancestors]. In 100 vol. Vol 56. Tomnyn redaksıasy: B.Azibaeva, Sh. Eleykenov, s. Qasqabasov, S. Qorabaı (jayapty redaktor). Astana: «Folıant», 2009. 408 p. (In Kaz.).

Baıtursynuly, 2003 — *Baıtursynuly A.* Bes tomdyq shyǵarmalar jınagy. [Baıtursynuly A. Essays in five volumes]. Vol. 1. Olender, adebıet-gylymymı zertteyler. Almaty: Alash, 2003. 408 p. (In Kaz.).

Dosmuhameduly, 1991 — *Dosmuhameduly H.* Alaman [Alaman]. Qurastyryshylar: G. Anesov, A. Mektep, Sh. Kerimov. Almaty: Ana tili, 1991. 176 p. (In Kaz.).

Isin, 2005 — Isin A. Istoriya Kazahstana v russkih istochnikah. Tom I. Posolskie materialy Russkogo gosudarstva (XVI–XVII vv.) [The history of Kazakhstan in Russian sources. Embassy materials of the Russian State (XVI–XVII c.)]. Vol 1. Sostavlenie, transkriptsiya skoropisi, spetsialnoe redaktirovanie tekstov, vstupitelnaya statya, kommentarii, sostavlenie slovnikov ukazatelei A. İsina. Almaty, Daik-Press, 2005. 704 p. (In Russ.).

Ismaılov, 1967 — *Ismaılov E.* V poıskah novogo [In search of a new one]. Alma-Ata, Jazýshy, 1967. Pp. 189–227. (In Russ.).

Istochnikovedenie, 2015 — *Istochnikovedenie* [Source studies]. Ycheb posobie / I.N. Danılevskii, D.A. Dobrovolskii, R.B. Kazakov i dr. Otv. red. M.F. Rymiantseva. M.: Izd. dom Vysshei shkoly ekonomiki, 2015. 685 p. (In Russ.).

Jumalıev, 1958 — *Jumalıev Q.* Qazaq epostary men adebıet tarıhynyn qoloneri [Kazakh epics and the craft of literary history]. Almaty, Qazaq. memleket. Korkem adebıet baspasy, 1958. 404 p. (In Kaz.).

Kopeıuly, 2008 — *Kopeıuly M.J.* It dunie. Tandamaly [Favourites]. Qurastyryshy ham jayapty redaktorlary Klara Serikbaeva. Almaty: halyqaraldyq Abai klybtary, 2008. 416 p. (In Kaz.).

Margylan, 1946 — *Margylan A.* O haraktere i istorıcheskoi obyslovlennosti kazahskogo eposa [About the nature and historical conditionality of the Kazakh epic]. // Izvestiia Kaz FAN SSSR. Seriia istoricheskaia, 1946. Vol. 2. Pp. 75–81. (In Russ.).

Moiseev, 1991 — *Moiseev V.A.* Djyngarskoe hanstvo i kazahi (XVII–XVIII vv.). [The Dzungarian Khanate and the Kazakhs (XVII–XVIII cc.)]. Alma-Ata: Gylym, 1991. 238 p. (In Russ.).

Qazaq adebietinin tarıhy, 1948 — *Qazaq adebietinin tarıhy* [The history of Kazakh literature]. Vol. 1. Basqarǵan M. Aýezov. Almaty: Qazaq KSR Gylym Akademıasy, 1948. 439 p. (In Kaz.).

Qazaqstan tarihy, 1998 — *Qazaqstan tarihy* (kone zamannan bogenge deiing) [The history of Kazakhstan (from ancient times to the present day)]. Bes tomdyq. Vol. II. Almaty: “Atamura”, 1998. 640 p. (In Kaz.).

Qudaiberdiuly, 1991 — *Qudaiberdiuly Sh.* Turik, qyrgyz-qazaq ham handar shejiresi [Genealogy of Turks, Kyrgyz-Kazakhs and Khans]. Almaty: Qazaqstan, Sana, 1991. 80 p. (In Kaz).

Radlov, 1870 — *Radlov V.V.* Ontustik Sibir men Zhyngar dalasynda turatyn turki taipalarynyn halyq adebietinin ulgileri [Samples of folk literature of Turkic tribes living in Southern Siberia and the Dzungarian steppe]. III vol. Qyrgyz usteyi. Sankt-Petersburg, 1870. 712 p. (In Kaz.).

Shah-Mahmyd ibn Mirza Fazil Chyras, 2010 — *Shah-Mahmyd ibn Mirza Fazil Chyras.* Hronika [Shah Mahmud ibn Mirza Fazil Churas. The Chronicle]. Kriticheskii tekst, perevod, kommentarii, issledovanie i ykazateli O.F.Akimyshkina. 2-e izd. SPb: Peterbyrgskoe Lingvisticheskoe obestvo, 2010. 496 p. (In Russ.).

Tarih-i Kashgar, 2002 — *Tarih-i Kashgar* [Tarih-i Kashgar] // Materıaly po ıstorıı kyrgyzov i Kirgızstana. Otv.red. V.A. Romodın. Bıshkek: “Manas”, 2002. 315 p. (In Russ.).

Tynyshbaev, 2001 — *Tynyshbaev M.* Tandamaly. Tandaylylar. [Favourites]. Qurastyryshylar: B. Baigaliev, G. Jugenbaeva. Almaty: “Arys” baspasy, 2001. 332 p. (In Kaz).

Valihanov, 1961 — *Valihanov Ch.Ch.* Predaniia i legendy Bolshoi kirgiz-kaisatskoi ordy; Istoricheskıe predaniia o batyrah XVIII v. [Legends and legends of the Great Kirghiz-Kaysak Horde; Historical legends about the batyrs XVIII c.] // Valihanov Ch. Sobr. soch., v 5-ti t. Vol. I. Alma-Ata: Izd-vo AN KazSSR, 1961. 426 p. (In Russ.).

МАЗМҰНЫ

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Борза В.
НЕВИЛЬ ЧЕМБЕРЛЕНДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ӘСКЕРИ ШЕКТЕУЛЕРІ…….....767
Қабылдинов З.Е., Черниенко Д.А., Беркінбаев О.У.
ӘБІЛПЕЙІЗ СҰЛТАННЫҢ АМАНАТТА БОЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ XVIII ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ЖОҢҒАР ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ РӨЛІ…….....781
Күзембайұлы А., Әбіл Е.
ШИБАН ҚАЗАҚТАРДЫҢ ТАРИХИ АҢЫЗДАРЫНДА…….....796

ТАРИХ

Айтмағамбетов Д.Р., Кенжалина Г.Ж.
1921–1922 ЖЖ. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚПЕН КҮРЕСУДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КӨМЕК….....814
Асанова Г.К., Қалиев Ж.Н.
XV ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XVIII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЭТНОСАЯСИ ҚАУЫМДАСУЫ (ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДЕРЕККӨЗДЕР БОЙЫНША)…….....827
Батырбекқызы Г., Шылмамбетов С., Идрисова А.
ҚАЗАҚСТАНДА XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ЖӘДИТШІЛІК БАҒЫТТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІГІ…….....840
Даутова-Кхан А.И.
СОҒЫС АРАЛЫҚ КЕЗЕҢДЕГІ ҮНДІСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТІНІҢ
ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН ҚЫЗМЕТІ…….....…….854
Қозыбаева М.М.
СОҒЫСТАН КЕЙІНГІ КЕЗЕҢДЕ (1946–1956 жж.) СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ КОЛХОЗДАРЫНДАҒЫ АРНАЙЫ ҚОНЫС АУДАРУШЫЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ…….....….866
Торайғыров Е.М., Арепова А.Д.
ЖОҢҒАР ФАКТОРЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ІШКІ ЖА ШЕШ ҚҚА ҚОНЫС АУДАРУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ӘСКЕРИ-САЯСИ ТҰРҒЫДА ІЛУІ (1750–1770 ЖЫЛДАР)…….....……884
Доскараева А.А., Мұхатова О.Х.
АУЫЗША ТАРИХНАМАДАҒЫ ЕСІМ ХАННЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ…….....…….900
Сағнайқызы С., Асылбекова Ж. М-А., Омарова Г.Ә.
«СОЦИАЛИСТІК МЕНШІКТІ ҚОРҒАУ» ЗАҢЫН ОРЫНДАУ БАРЫСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ…….....….915
Сайлаубаева Н.Е., Жұматай С.
«ҚАЗАҚ ТІЛІ» ГАЗЕТІНІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ…….....…….….928
Токишкадиров Б.Б., Байсарина К.К., Бакытжанова А.Б.
ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫ МОҢҒОЛИЯ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТАРИХИ ОТАНЫНА ОРАЛУЫ:
БЕЙІМДЕЛУІ МЕН ҚАЛЫПТАСУЫ…….....….940
Тұрлыбекова А.М., Садықова А.М.
СОҒЫСҚА ДЕЙІН ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНДАҒЫ ДІНГЕ ҚАРСЫ САЯСАТТЫҢ
КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....951
Рахимов М.И., Шаяхмет Н.У., Пусырханова Э.Р.
XVIII ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ЖАРТЫСЫНДА ПАВЛОДАР ЕРТІС ӨҢІРІНДЕГІ ҚАЗАҚ-ҚАЛМАҚ ШАЙҚАСТАРЫНЫҢ ТАРИХИ ЖАДЫДАҒЫ ОРЫНДАРЫ…….....……965

АНТРОПОЛОГИЯ

Біләлова Г.
ОРМАНБЕТ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚОНЫСЫНДАҒЫ (АҚМОЛА ОБЛЫСЫ) КЕШЕНДІ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ЖҮРГІЗІЛУІ (АЛДЫН АЛА НӘТИЖЕЛЕРІ)…….....…….980

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИИ

Борза В.
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ВОЕННЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ НЕВИЛЛА ЧЕМБЕРЛЕНА…….767
Кабульдинов З.Е., Черниенко Д.А., Беркинбаев О.У.
АМАНАТСТВО СУЛТАНА АБУЛФЕИСА И ЕГО РОЛЬ В КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКИХ ОТНОШЕНИЯХ СЕРЕДИНЫ XVIII ВЕКА…….781
Кузембайулы А., Абиль Е.
ШИБАН В ИСТОРИЧЕСКИХ ПРЕДАНИЯХ КАЗАХОВ…….796

ИСТОРИЯ

Айтмагамбетов Д.Р., Кенжалина Г.Ж.
МЕЖДУНАРОДНАЯ ПОМОЩЬ В БОРЬБЕ С ГОЛОДОМ В КАЗАХСТАНЕ В 1921–1922 ГГ.……814
Асанова Г.К., Калиев Дж.Н.
ЭТНОПОЛИТИЧЕСКАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XV–XVIII ВЕКАХ (ПО МАТЕРИАЛАМ ФОЛЬКЛОРНЫХ ИСТОЧНИКОВ)……827
Батырбековна Г., Шилмамбетов С., Идрисова А.
СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ ДЖАДИДИСТСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА…….840
Даутова-Кхан А.И.
СТРУКТУРА И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНДИЙСКОЙ ГРАЖДАНСКОЙ СЛУЖБЫ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД…….854
Козыбаева М.М.
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ СПЕЦПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ В КОЛХОЗАХ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1946–1956 ГГ.)……866
Торайгыров Е.М. Арепова А.Д.
ДЖУНГАРСКИЙ ФАКТОР И ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ РЕШЕНИЕ ВОПРОСА О ПЕРЕКОЧЕВКАХ КАЗАХОВ НА ВНУТРЕННЮЮ СТОРОНУ (1750–1770-е ГОДЫ)……884
Доскараева А.А., Мухатова О.Х.
ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ХАНА ЕСИМА В УСТНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ…….900
Сагнайкызы С., Асылбекова Ж. М-А., Омарова Г.А.
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В ХОДЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЗАКОНА «О ЗАЩИТЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОБСТВЕННОСТИ»…….915
Сайлаубаева Н.Е., Жуматай С.
ИСТОРИЯ ИЗДАНИЯ ГАЗЕТЫ «КАЗАХ ТИЛИ»…….928
Токишкадиров Б.Б., Байсарина К.К., Бакытжанова А.Б
РЕПАТРИАЦИЯ КАЗАХОВ ИЗ МОНГОЛИИ НА ИСТОРИЧЕСКУЮ РОДИНУ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ: АДАПТАЦИЯ И СТАНОВЛЕНИЕ…….940
Турлыбекова А.М., Садыкова А.М.
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНТИРЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКИ В ПАВЛОДАРСКОМ РЕГИОНЕ В ДОВОЕННЫЙ ПЕРИОД…….951
Рахимов М.И., Шаяхмет Н.У., Пусырханова Э.Р.
МЕСТА ПАМЯТИ КАЗАХСКО-КАЛМЫЦКИХ СРАЖЕНИЙ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА…….965

АНТРОПОЛОГИЯ

Билялова Г.
ПРОВЕДЕНИЕ КОМПЛЕКСНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА СРЕДНЕВЕКОВОМ ПОСЕЛЕНИИ ОРМАНБЕТ В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ (ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ)…….980

CONTENTS

THEORY OF METHODOLOGY

Borza V.
THE ECONOMIC AND MILITARY CONSTRAINTS OF NEVILLE CHAMBERLAIN……..767
Kabuldinov Z.E., Chernienko D.A., Berkinbaev O.U.
THE AMANATISM OF SULTAN ABULFEIS AND ITS ROLE IN KAZAKH-DZUNGAR RELATIONS IN THE MIDDLE OF 18th CENTURY…….781
Kuzembayuly A., Abil Ye.
SHIBAN IN THE HISTORICAL LEGENDS OF THE KAZAKHS…….796

HISTORY

Aitmagambetov D., Kenzhalina G.
INTERNATIONAL AID IN THE FIGHT AGAINST FAMINE IN KAZAKHSTAN IN 1921–1922……..……814
Assanova G.K., Kaliyev Zh.N.
ETHNOPOLITICAL CONSOLIDATION OF THE KAZAKH PEOPLE IN THE SECOND HALF OF THE XV–XVIII CENTURIES (BASED ON FOLKLORE SOURCES)……..……827
Batyrbekkyzy G., Shylmambetov S., Idrissova A.
SOCIO-POLITICAL ACTIVITY OF THE JADIDIST MOVEMENT IN KAZAKHSTAN AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY……..…….840
Dautova-Khan A.I.
STRUCTURE AND FUNCTIONING OF THE INDIAN CIVIL SERVICE IN THE INTERWAR PERIOD……..….854
Kozybayeva M.M.
SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF SPECIAL SETTLERS IN THE COLLECTIVE FARMS OF NORTHERN KAZAKHSTAN IN THE POST-WAR PERIOD (1946–1956)……..….866
Toraigyrov Y.M., Arepova A.D.
THE DZUNGAR FACTOR AND THE MILITARY-POLITICAL RESOLUTION OF THE ISSUE OF KAZAKH MIGRATION TO THE INNER SIDE (1750S–1770S)…….....….884
Doskarayeva A.A., Mukhatova O.H.
THE FOREIGN POLICY OF KHAN YESIM IN ORAL HISTORIOGRAPHY…….....900
Sagnaikyzy S., Asylbekova Zh. M-A., Omarova G.A.
ACTIONS CARRIED OUT BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES WHILE ENFORCING THE “SOCIAL PROPERTY PROTECTION” LEGISLATION…….....….915
Saylaubaeva N.E., Zhumatay S.
PUBLICATION HISTORY OF THE NEWSPAPER “KAZAKH TILI”…….....….928
Tokishkadirov B.B., Baissarina K.K., Bakytzhanova A.B.
REPATRIATION OF KAZAKHS FROM MONGOLIA TO THEIR HISTORICAL HOMELAND DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE: ADAPTATION AND DEVELOPMENT…….....……940
Turlybekova A.M., Sadykova A.M.
SOME ASPECTS OF THE ANTI-RELIGIOUS POLICY IN THE PAVLODAR REGION DURING THE PRE-WAR PERIOD…….....…….951
Rakhimov M.I., Shayakhmet N.U., Pussyrkhanova E.R.
PLACES OF MEMORY OF KAZAKH-KALMYK BATTLES IN THE PAVLODAR-IRTYSH REGION IN THE 1ST HALF OF THE XVIII CENTURY…….....……965

ANTHROPOLOGY

Bilyalova G.
PRELIMINARY RESULTS FROM COMPLEX ANALYSES AT THE MEDIEVAL SETTLEMENT OF ORMANBET IN THE AKMOLA REGION…….....……980

EDU.E-HISTORY.KZ
электрондық ғылыми журналы 2024. 11 (4)
Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Копеева С.Ж.

Пішімі 70х100/16. Баспа табағы 21,125.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетіШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй